

Andersen Nexø og Fimmeløkken

Frank Nielsen: *Fimmeløkken. Martin Andersen Nexø og spillet om Hammershus Slotslyng. Bornholm Tidendes Forlag (2008). ISBN 13 978-87-7799-195-0, s. 156, 250 kr.*

Havde forfatteren Martin Andersen Nexø ambitioner om at blive storkapitalist? – Og dét netop mellem første og anden af de i alt fire planlagte dele af gennembrudsværket *Pelle Erobreren*?

Det påstår lektor Frank Nielsen, som med økonomisk støtte af bl.a. Foreningen Bornholm har skrevet en bog herom. Af højst forståelige grunde fremlægger han bevismaterialet straks på indledningens første side, uden hvilket man da også ville lægge bogen i bunken af populærvidenskabeligt nonsens. Her citeres fra Interessentskabet Hammershus Slotslyngs forhandlingsprotokol (som beror i Nationalmuseet) fra mødet på Klo's Hotel: "29. December 1906, hos Klo i Sandvig for at forhandle om salg af Slotslyngen. Forfatter M. Andersen-Nexø, Espergærde, havde nemlig budt 40.000 kr."

Til uddybning heraf kan Frank Nielsen citere arkivar ved Aalborg Stadsarkiv, Bente Jensen, der i 1990'erne fandt en afskrift af protokollen. Hun kan imidlertid ikke forene Nexø med et sådant kapitalistisk engagement og opererer med den mulighed, at forfatteren blot "tog et privat initiativ for at sikre området mod tyske investorer" og at det formentlig skyldtes hans "mistillid til kapitalisternes agt". Men hun havde tydeligvis ikke kendskab til brevene fra Nexø til Gyldendals direktør Peter Nansen i be-

gyndelsen af 1907 om det nordbornholmske landskab, selv om Børge Houmann havde udgivet dem i 1970 i de tre bind (*Breve fra Martin Andersen Nexø*), hvor Houmann forsigtigt kommenterer, at "Planen synes at have været, at konsortiet Nansen-Nexø skulle sikre sig hele arealet omkring Hammershus, frede de smukkeste områder og udnytte den øvrige del til "kursteder, villaer, hoteller."."

Houmann ønsker ikke at uddybe spørgsmålet yderligere. Den opgave påtager Frank Nielsen sig derimod. Og da Foreningen Bornholms opståen i efteråret 1906 er et direkte resultat af sådanne kapitalistiske initiativer, vælger han med rette at disponere sin fremstilling som et stykke Bornholms-historie. Samtidig har han også blik for dramaet – Hammershus-arealerne på tyske eller Nexø-Nansenske hænder? – ligesom han ikke kan dy sig for at konfrontere arbejderforfatteren Nexø (og hans millioner af begejstrede læsere) med kapitalisten Nexø in spe. Det sidste kan være hård kost for Nexøs mange beundrere, men skeletterne vælter ud af skabet i form af skudsikker dokumentation. Til Nexøs forsvar kan man sige, at han først og fremmest var digter og forfatter og hverken forretningsmand eller politiker, at hans økonomiske forhold i årene 1905-6 var meget dårlige, at han politisk havde vendt både Det radikale Venstre og Socialdemokratiet ryggen og nu flirtede med anarkismen, samt at hans ægteskab knagede.

Frank Nielsen tager udgangspunkt i Nexøs dårlige økonomi, grundet manglende afsætning af forskellige større litterære arbejder. Han havde dog skrevet et par anarkistisk inspirerede artik-

Anmelderredaktion:
Chris Holmsted Larsen
Poul-Henrik Jensen
Svend Rybner
Thomas Wegener Friis

ler med kritik af fagbevægelsen, som fik Thorvald Stauning til offentligt at kalde ham en upålidelig arbejdsgivervenlig bornholmer. Sommeren 1905 må Nexø udleje sin (for dyrt købte) villa i Espergærde for at kunne holde lang sommerferie i et fugtigt fiskerhus ved Vang på Bornholm. Her erfarer han ved selvsyn tyske forretningsmænds opkøb af virksomheder og hoteller og tyske turisters indtog på Nordbornholm, som de benævner Das nordische Capri, og snart fabler de også om et Neu Berlin.

Nexø får personlig kontakt og venskab med den driftige Holger Colberg, som ikke alene har etableret sig som købmand i fiskerlejet Vang, men også bygget Hotel Finnedalen på et mindre grundstykke, kaldet Finneløkken, med beliggenhed nord for Vang umiddelbart ved indgangen til Vangelyngen/Slotslyngen. At "finde lykken" – vel at mærke den materielle lykke – var netop hvad Colberg og Nexø synes bidt af i disse år, og titlen på Frank Niensens bog står da også i gæld til dette udtalemæssige sammenfald: Finne-løkken.

Allerede september 1905 havde Colberg købt den næste grund mod nord, Vangelyngen, som grænsede videre nord op til Slotslyngen. Det viste sig dog snart, at Colberg havde undervurderet betydningen af en servitut som Vangelyngen var behæftet med, efter hvilken alt privat byggeri på Vangelyngen var forbudt uden forudgående tilladelse fra ejerne af Slotslyngen. Og de sagde nej gang på gang. Havde han haft kapital, havde han gerne købt Slotslyngen.

I begyndelsen af januar 1906 skriver Nexø og Peter Nansen kontrakt om *Pelle Erobreren* – en roman i fire dele. Første del

skulle udkomme foråret 1906, anden om efteråret og så fremdeles. Kort herefter udvikler Colberg og Nexø en plan om køb og bebyggelse af Slotslyngen. Deres kompagniskab gik ud på, at Nexø skulle gøde jorden for købet samt prøve at skaffe kapital. Han skriver bl.a. med det for øje en kronik i *Politiken*, hvor han til forbedring af den danske turisme på Bornholm foreslår en togforbindelse over Sverige til Simrishamn og en kort sejl tur til Sandvig-Allinge. Han kritiseres voldsomt herfor i de bornholmske aviser – ikke mindst af potentielle aktionærer i Dampskibsselskabet af 1866, der hellere ser en forbedret skibsforbindelse. Dette fremkalder en anonym kommentar i *Bornholms Tidende* underskrevet af "En der lider af Søsøge". Nexø er genkendelig på sprog og stil.

Samtidig får Colberg på sit jordstykke åbnet en vej for offentligheden under navnet "Finnedalsvejen" og ansøger naboen, dvs. Interessentskabet Hammershus Slotslyng, om at måtte bygge et anneks til sit hotel. Endvidere sælges Hotel Helligdommen til en tysker. I protest mod alt dette stiftes Foreningen Bornholm mod kapitalisters kapring af kysterne og turisternes demoralisering af befolkningen, som en deltager i det stiftende møde formulerede det. 'Den søsyge' fremturedede imidlertid i avisen med præcise sejl- og tog rute forslag, og under pseudonymet "1" med et indlæg om de elendige forhold på de gamle bornholmerbåde.

Sidst i december 1906 tager Nexø altså til Bornholm og beser sammen med Colberg Slotslyngen. Den 29. mødes han med Hammershus Slotslyngs ejere på Klos Hotel, hvor han forelægger

sin plan for området og tilbyder 40.000 kr. Nexø har i et brev selv beskrevet planen til Peter Nansen: "Ås over ås bygger det sig op i baggrunden med utallige pladser for kursteder, villaer, hoteller – der alle vil få udsigt over slotsruinen og havet. Hvis jeg stod med pengene ville jeg ikke tage i betænkning at opkøbe parterne en for en." 14. januar 1907 vil afgørelsen falde. Nexø betoner overfor parthaverne, at et evt. salg skal lyde på Nexøs og Nansens navne i fællesskab. Parthaverne vedtager 14. januar, at Nexø kan købe Slotslyngen for 50.000 kr., men umiddelbart efter beslutningen beder inspektør for Nationalmuseets 2. Afdeling, Peter Hauberg, om at måtte få foretræde. Han fortæller forsamlingen, at staten ved en snarlig vedtagen lov vil kunne overtage grundene til den langt lavere almene vurdering. Reaktionen på denne udmelding er, at parthaverne tilbyder ham det samlede areal for 42.000 kr. – 1000 til hver. Hauberg slår øjeblikkeligt til og fortæller dem samtidig, at han handler med Nexøs fulde billigelse.

Frank Nielsen godtgør, at der har været afholdt et forudgående møde mellem Hauberg, Nansen og Nexø i villaen i Espergærde. Her har Nansen og Nexø spillet dog at fortælle dem om sit planlagte bluffnummer om en mulig overtagelse til vurderingsprisen. Det erfarer de først da det er for sent.

Hauberg afværger straks efter endnu et hotelbyggeri, idet han får de øvrige landskaber omkring Hammershus på hånden – alt i alt til en værdi af 200.000 kr. – og skal så blot skaffe pengene inden sommeren 1907. Kan

han ikke det, vil Nexø og Nansen kunne købe deres del og gå videre med deres egne planer, som Hauberg i et anonymt notat beskriver således: "1906 blev der af et Konsortium budt 40.000 kr. for Slotslyngen. Planen/Tanken skal have været at opføre en Kuranstalt på Lyngen overfor Slotsruinen og bortsælge Parceller eller Bebyggelse langs Finnedalsvejen". Denne plan har været, at Nansen til en begyndelse skulle investere i køb og byggeri og Nexø dele af sine indkomster fra *Pelle Erobreren*, når den foreløbige del-1-anmelder-succes også havde kastet tilsvarende økonomisk gevinst af sig.

Hauberg havde ganske enkelt taget den kendte forfatter (i kompagniskab med den respektable forlagsdirektør) som gidsel og takker ham i adskillige breve for hans storslåede initiativ, der snart vil føre til Slotslyngens fredning. Gennem en bornholmsk folketingsmand får han tilsagn af konseilspræsident I.C. Christensen om halv dækning til køb og fredning af hele arealet. Resten af beløbet samles ind af Hauberg og Foreningen Bornholm ved voldsomme skræmmekampanjer – Neu Berlin-bebyggelser, tysk overtagelse af Bornholmske hoteller og virksomheder osv. I marts afsluttes handelen. Staten købte Slotslyngen.

Nexø har således kun haft problemer og udgifter. Han kommer et helt år bagud med næste del af *Pelle Erobreren* og er i store økonomiske vanskeligheder – så store at han ironisk beder Nansen om et frieksemplar af en *Økonomisk Kogebog*, som Gylendal netop havde udgivet og hvorefter en familie kunne leve for 25 øre om dagen. Nexø har ingen at klage til, selv om alle hans kapitalistplaner er skudt i

sænk – af den Peter Hauberg, der til ulidelighed kalder ham en national helt. Nexø afreagerer ved at skrive den allegoriske novelle "Lykken", hvor han kan æstetisere alle sine fortrædeligheder. Hovedpersonen finder dog, om end på bizar vis, lykken til sidst – som Nexø selv, med udgivelsen af de efterfølgende dele af den snart storsælgende *Pelle Erobreren*.

Frank Niensens bog er en i ordets dramatiske forstand spændende beretning om en stor dansk forfatter, der i en meget vanskelig periode af sit liv går på kompromis med sine egne og offentligt udråbte idealer. Bogens styrke ligger i dens uomtvistelige dokumentation. Ganske vist lægger Nielsen ikke fingre imellem, når han fylder sine hypoteser ud. Her vil det knage i gamle Nexø-fans. Men om ordene er faldet på den ene eller anden måde i Niensens rekonstruktioner, rokker det ikke ved, at dokumenterne krystalklart godtgør, at forfatteren Nexø i kompagniskab med sin kapitalstærke forlægger for sit eget vedkommende prøvede at redde hus og hjem samt tilvende sig midler til et liv i luksus ved en, hvis det var lykkedes, brutal ødelæggelse af 'Hammershusitet'.

Peter Hauberg lod ham slippe med æren i behold, og modtog selv Foreningen Bornholms største hædersbevisning: En mindeplade på Hammershus' ruiner.

Olav Harsløf

Fra skøn til ret

Petersen, Jørn Henrik: Den danske lovgivning om aldersforsørgelse II 1891-1933: Fra skøn til ret, Odense 2007, Syddansk Universitet. 491 sider. ISBN 87-7674-159-1. 340 kr.

Dansk pensionslovgivning har sit udspring i den epokegørende lov om skattefinansieret aldersunderstøttelse af 1891. Loven åbnede for hjælp til alle værdigt trængende over 60 år. Danmark valgte sit eget spor. Landet fravalgte Bismarcks tvangsforsikringsmodel og sygekassemodellen med hjælp til selvhjælp. Dette valg er blevet undersøgt i Jørn Henrik Petersens værk "Den danske aldersforsørgelseslovgivnings udvikling I" fra 1985. Fagfolk og andet godtfolk ventede spændt på bind II. Forløsningsen kom i 2007.

Den nye analyse undersøger rejsen fra skøn til ret. I 1891-loven skulle alle ansøgere gennem en trangs – og værdighedsbedømmelse, som i 1922 blev afløst af et retsprincip. Godt 10 år senere krævede K.K. Steinckes folkeforsikringslov, at alle skulle lade sig optage i en sygekasse og have betalt medlemsbidrag for at sikre sig adgang til aldersrenten, men skattefinansieringen fra 1891 og retsprincippet fra 1922 bestod. Det er dette udviklingsforløb og de bagvedliggende beslutningsprocesser, som forfatteren sætter fokus på i det nye værk.

Jørn Henrik Petersens undersøgelse tager udgangspunkt i den historiske institutionalisme, der anvendes til at dokumentere, hvordan og hvorfor den engang valgte forsørgelsesløsning fortsatte i et selvforstærkende, stiafhængigt forløb fra 1891 til 1933.

Der blev bundet interesser til det foretagne valg, som gjorde det omkostningsfyldt at foretage et sporskifte. Det nedarvede system blev nu og da justeret, men arrangementets institutioner fik indlejret vaner og interesser, som gjorde det stedse vanskeligere at foretage en forkastelse af systemet.

Institutionsanalysen har svært ved at begrebsliggøre den udløsende begivenhed, den åbne situation i historien, der førte frem til det valgte spor. Teorien kan pointere, at der må have været et kritisk øjeblik, som udløste en række konkurrerende muligheder, men heller ikke mere. Dette problem løser vor forfatter ubesværet. Han griber tilbage til sin undersøgelse fra 1985, som serveres i en koncentreret og pointerende form. Den åbne beslutningssituation, der skabte 1891-loven var ifølge Jørn Henrik Petersen en reaktion på det danske gårdmandslags problemer i 1880'erne, som mistede arbejdskraft til byerne og til USA. Det sociale spørgsmål blev nærværende. En materialistisk forankret interesseanalyse udfoldes og følges op af en beslutningsprocesanalyse.

Jørn Henrik Petersen taler hele tiden om, at den danske model fødtes ved noget af en tilfældighed. Hermed henvises til historiens åbning, hvor flere udfald var mulige. 1891-konstruktionen var uforudsigelig, jovist, men næppe helt overraskende, når man har studeret Jørn Henrik Petersens bind 1. Her argumenteres for, at den tyske løsning var lidet sandsynlig. Der var en åbning i 1891, men feltet var indsnævret af de interesser, som var på spil. Det er inden for denne forståelsesramme begrebet tilfældighed skal forstås.

Stiafhængigheden dokumenteres led for led. Loven blev revideret i 1902 og 1908, men uden at der på noget tidspunkt var optræk til et sporskifte. I 1922 indtraf mere omfattende ændringer. Aldersgrænsen blev hævet, man introducerede faste beløb, og skønnet blev i hovedsagen afskaffet til fordel for et retsprincip – dog modificeret af værdighedsbestemmelsernes fortsatte beståen og indførelse af tillægsydelse. Men skattefinansieringen blev der ikke rørt ved. Kontinuitet vandt over fornyelse, lyder forfatterens konklusion. Kapitellet udfordrer til en nærmere drøftelse af begrebet stiafhængighed. Hvornår kan man tale om sporafhængighed? Hvornår er der tale om justering? Hvornår sporskifte? Her kunne forfatteren med fordel have gjort brug af sin egen model introduktion, der er informativ, men kun sporadisk anvendt til at generere drøftelser.

Jørn Henrik Petersen argumenterer for, at stiafhængigheden blev yderligere fastlåst i løbet af 20'erne. Situationen spidsede til i Rigsdagssamlingen 1928/29, da Det konservative Folkeparti indbragte et forslag om folkeforsikring. Forslaget blev afvist. Venstre var splittet i sagen. Det konkurrerende spor til den skattefinansierede aldersrente blev endnu engang udmannøvreret af K.K. Steincke i 1933, da sygekassekontingent blev adgangsbillet til aldersrenten. En symbolsk indrømmelse til forsikringstilhængerne.

Jørn Henrik Petersen finder, at den skattefinansierede aldersrenteforsørgelse var i "alle henseender indlejret i kulturen", ligesom dobbeltbelastningsproblemet i en overgangssituation befæstede sporet.

Det lyder besnærende, især når man sidder med en bog, hvor forfatteren besidder overlegen indsigt i debattens både tekniske og politiske positioner. En nærmere argumentation for den historiske institutionalismes suveræne evne til at kaste lys over de politiske beslutningsprocesser og deres udfald ville imidlertid forudsætte, at man gav sig i kast med at udfordre denne tilgang med alternative teser. Man kunne med udgangspunkt i en interesseanalyse overveje, om der bag den tilsyneladende indlysende sporafhængighed stod større og mere omfattende sociale kræfter på spil. Venstres interne debatter viser til eksempel, at partiet repræsenterede en ret bred vifte af social-økonomiske interesser: Det store hartkorn var orienteret mod forsikringsløsningen, ja ville måske vove et øje herfor, det mere beskedne hartkorn mod skattefinansieringen. De sidste havde tillige et trumfkort, når de påpegede, at forsikringsløsningen ville koste husmandsstemmer til De Radikale.

Jørn Henrik Petersen har mange bolde i luften, men han formår at fastholde hovedsigtet. Man får faktisk meget for pengene ved at erhverve fra skøn til ret. Det er bogens største fortjeneste at levere indsigt i både det vindende og det konkurrerende spor, når det gælder den danske aldersrenteforsørgelses/ aldersrentes udvikling. Men hertil kommer, at bogen præsenterer et indblik i sporanalysens varianter, indeholder et nyttigt appendix om udviklingen i antallet af aldersrentemodtagere, deres geografiske og aldersmæssige fordeling, understøttelsens størrelse m.v. og udfolder et forrygende kapitel om velfærdsstatens normative grundlag (som i sig er en

anmeldelse værd). Her er forfatteren i sit es. Kapitlet opkaster store spørgsmål og trækker lange idehistoriske linjer gennem historien. Protestantismen, dens etik og ikke mindst dens statskirke ses som en – måske – væsentlig forudsætning for netop den danske/nordiske velfærdsstats udvikling. Forfatteren har et sigtepunkt. Han ønsker at animere til overvejelser over de spændinger, der hævdes at træde frem, når den universalistiske velfærdsstat afkobler ydelse og nydelse.

Bogen er ikke for den uindviede læser, men den er et uomgængeligt arbejdsredskab for de studerende og forskere, der vil arbejde med aldersundersøttelse og aldersrente som et af velfærdsstatens konstituerende elementer. Bogen inviterer til videre studier af de samfundsprocesser, der førte frem til politisering af de gamles velfærd, sporanalysens relevans og velfærdsstatens værdigrundlag.

Jørn Henrik Petersens indsats har bragt os videre.

Søren Kolstrup

En ny vinkel

Wolfgang Schröder: Leipzig – die Wiege der deutschen Arbeiterbewegung. Wurzeln und Werden des Arbeiterbildungsvereins 1848/49 – 1878/81. Mit einer Dokumentation der Tätigkeitsberichte [Geschichte des Kommunismus und Linksozialismus. XIII], Karl Dietz Verlag, Berlin 2010, 479 s., ISBN 978-3-320-02214-3, € 29.90

Schröder er en af de fremtrædende arbejderbevægelseshistorikere i Tyskland. I sin første

store afhandling behandlede han den tyske fagbevægelses første tid (Klassenkämpfe und Gewerkschaftseinheit fra 1965). Selv om der er kommet mange nye afhandlinger om dette emne siden da, er den fortsat værdifuld, bl.a. fordi han i den har brugt indtil da uudnyttet materiale. Den periode, han i denne afhandling beskæftigede sig med, går fra ca. 1885 til 1892, og han har fortsat arbejdet med bevægelsens historie især i anden halvdel af det 19. århundrede. Hans opsigtvækkende artikel i Jahrbuch für Geschichte 21 (1980) om forarbejdet til sammenslutningen af de to eksisterende arbejderpartier på kongressen i Gotha fik ham til gennem mange år at beskæftige sig intensivt med Wilhelm Liebknecht, et arbejde der forhåbentlig om ikke alt for længe udmunder i en biografi. Blandt andet fordi Marx og Engels internt udtalte sig meget nedsættende om Liebknecht, en vurdering som i mange år har været den dominerende blandt historikere, vil en politisk biografi være meget velkommen og tiltrængt. Schröder har foruden sine mange afhandlinger også medvirket i udgivelsen af centrale kilder om tysk (og indirekte international) arbejderbevægelse i perioden.

Begge dele præger også den foreliggende afhandling, idet den omfatter de overleverede ni beretninger fra arbejderoplysningsforeningen (Arbeiter Bildungs-Verein, ABV) i Leipzig samt foreningens vedtægter fra 1860 og 1869 og fire yderligere dokumenter om forbuddet af foreningen i 1878/79. Beretningerne er værdifulde og dokumenterer bl.a. tydeligt, at arbejderne havde behov for kundskaber, som de var blevet forment i skolen (de

dokumenterer for så vidt også, at det mere fremsynede borgerskab, der i første omgang oprettede arbejderoplysningsforeningen, havde forstået, at den teknologiske udvikling krævede, at arbejderne måtte kunne forstå, hvad de arbejdede med). Derover havde ABV en omfattende foredragsvirksomhed på programmet, muliggjorde et rigt socialt liv med gymnastik-afdeling, et kor, et bibliotek med avislæsning og årlige baller. Til trods for en betydelig medlemsfluktuation voksede og trivedes foreningen. Det var ikke et tilfælde, at den blev et af de første ofre, som faldt for "Socialistloven" af 1878.

Udgangspunktet i denne analyse af den tyske arbejderbevægelses oprindelse er som nævnt byen Leipzig og dens arbejderoplysningsbevægelse. Begge spillede en væsentlig rolle i den proces, der førte frem til en stærk arbejderbevægelse i Tyskland, og det er ikke noget tilfælde, at byens arbejderbevægelse generelt set hørte til på venstrefløjten, og at avisen "Leipziger Volkszeitung" fra 1894 til 1933 var en af de førende socialdemokratiske aviser. En anden undersøgelse af byens arbejderklasse i konstitueringsprocessen gennemført af H. Zwahr understreger Leipzigs betydning (smlg. N.O. Højstrup Jensen: Arbejderklassens konstitueringsproces i: Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie 11/1978).

Schröder gennemgår i afhandlingen foruden Arbejderoplysningsforeningen (ABV) de andre organisationsdannelser. I overensstemmelse med hans meget differentierede tilgang inddrager han også det lassalleanske partis lokalafdeling i fremstillingen,

selv om denne ikke havde stor betydning i byen.

Betydning havde ABV, og via denne sammensluttedes en række andre liberale arbejderforeninger til en landsdækkende organisation, der især havde vægt i Midt- og Sydtykland, mens lassalleanerne var stærke specielt i det nordlige Tyskland. Det lassalleanske parti var fra sin oprettelse i 1863 det eneste erklæret socialistiske parti. Oprettelsen var et vigtigt skridt i arbejdernes frigørelse fra det liberale borgerskabs ledelse. ABV og dets søsterorganisationer udviklede sig dog kun langsomt hen imod en selvstændig arbejderpolitik. De fik et betydningsfuldt boost, da Wilhelm Liebknecht måtte flytte fra Berlin og slog sig ned i Leipzig. Han var på dette tidspunkt det eneste medlem af "partiet Marx", men det lykkedes ham relativt hurtigt at skaffe sig indflydelse på organisationen, og han blev redaktør for dets avis. Liebknecht var åbenbart en fremragende agitator, en overbevisende taler, og det var takket være hans påvirkning, at ABVs formand, August Bebel, forstod de grundlæggende modsætninger i samfundet (Schröder fremhæver, at de blev venner for livet). Det drejede sig naturligvis ikke kun om Bebel, også andre havde gjort erfaringer, der via Liebknecht fik en teoretisk forklaring. I 1869 besluttede et flertal i de eksisterende liberale arbejderforeninger at overtage Første Internationales programatiske platform, og "Liebknecht-Bebel tendensen" blev til det Socialdemokratiske Arbejderparti (SDAP).

Denne løsrivelse fra det liberale borgerskab overskyggedes i samtiden af kampen om førerskabet i den tyske samlingsproces. Prøjsen og Østrig forsøgte

hver især at blive den dominerende kraft. Sammenslutningen af de forskellige små og mellemstore tyske stater til en fælles økonomisk og politisk enhed var begyndt i 1840'erne bl.a. ved gennem oprettelse af diverse toldforbund, bygning af jernbaner og oprettelse af et nordtysk parlament. SDAP var tendentielt tilhænger af at bakke op bag et østrigsk lederskab, dels pga. af modsætningen til den prøjsiske stat, dels fordi der i Østrig var mange tyskere. Østrigs lederskab blev endvidere favoriseret specielt af de sydtyske demokrater, som SDAP havde en fælles fortid med.

I 1870 begyndte den fransk-tyske krig; den udløste en stærk modsætning i det nye parti, da dets parlamentariske repræsentanter, nemlig Bebel og Liebknecht, ikke gik ind for bevilling af krigskreditterne og vendte sig imod krigens fortsættelse. SDAP kom styrket ud af den interne konflikt samt som resultat af statens undertrykkelse: Liebknecht og Bebel blev ganske vist idømt flerårige fængselsstraffe, men forfølgelsen medførte, at partiets medlemmer sluttede op bag dem og deres politik. Krigsafslutningen førte til oprettelsen af et tysk kejserrige uden Østrig. SDAP var modstander af denne udvikling, men bøjede sig for realiteterne – fordelene ved én (forbunds)stat i et økonomisk (told)-system frem for de mange småstater medvirkede til at fremme en stærkere industrialisering og dermed en stærk arbejderbevægelse. Schröder gør ikke meget ud af denne i tysk historieskrivning velkendte problemstilling, men den indgår i hans forståelse og derved implicit i analysen.

I mellemtiden var modsætningerne i det lassalleanske parti

vokset, adskillige brød ud og tilsluttede sig SDAP. I 1875 havde presset fra medlemmerne vokset sig så stærkt at de to partier sammensluttedes på en kongres i Gotha. Samtidig voksede den statslige repression imidlertid, og i 1878 blev al socialdemokratisk virksomhed forbudt. Men bevægelsen havde vokset sig stærk nok til at overleve: i 1890 fik partiets kandidater ca. 20 % af stemmerne. Det betød, at "Socialistlovenes" ikke blev fornyet og bidrog til Bismarcks afgang.

Med et væld af detaljer udvikler Schröder sin analyse, han underbygger den bl.a. med adskillige kort-biografier af personer fra den lokale arbejderbevægelse. Hovedvægten lægger han på det, der blev til den politiske arbejderbevægelse, selv om den faglige også inddrages; modsætningerne i og mellem de enkelte organisationer beskrives dækkende. Det gælder dog om at holde tungen lige i munden, det er ikke altid lige let at følge med i den facetterede udvikling. Schröder inddrager de væsentlige elementer og føjer dem sammen til en helhed.

Der mangler beklageligvis en litteraturfortegnelse, men til gengæld findes der en kronologisk oversigt og et personregister. Beklagelig er der temmelig mange og også meningsforstyrrende trykfejl – forlaget burde have ofret en korrekturlæsning på værket.

Gerd Callesen

I Internationalens tid

Karl Marx, Friedrich Engels: Werke, Artikel, Entwürfe September 1867 bis März 1871. Red. Jürgen Herres m.fl. Gesamtausgabe (MEGA) I. afd. bd. 21, Akademie-Verlag, Berlin 2009, XIX, 2432 s., ISBN 978-3-05-004588-7, Euro 278.-

Formålet med MEGA er at skabe et fuldstændigt, sikkert tekstgrundlag inklusive varianter i teksten (f.eks. rettelser, udstrengninger) på grundlag af de originale manuskripter eller, for så vidt de ikke foreligger, af en af forfatterne godkendt trykt udgave. Som bonus-effekt er der under arbejdet fundet nye tekster – det kan være breve, oversete manuskriptdele, bagsider af andre manuskripter (specielt var Engels en flittig genbruger af papir) osv. – der nu indgår i udgaven. Derfor er de enkelte dokumenters teksthistorier af stor betydning, fordi man her får præsenteret dokumentets udvikling, hvilke dele der hidrører fra de originale manuskripter eller er gengivelser i den ene eller anden form. Endvidere anføres her, hvor dokumentet i givet fald blev offentliggjort i samtiden, således at læserne får en fornemmelse af dokumentets umiddelbare virkning. Disse teksthistorier kan være ret udførlige og suppleres med beskrivelser af det egentlige kildegrundlag – f.eks. eksisterede der til Internationalens anden Adresse om den fransk-tyske krig fra september 1870 flere udkast, hvoraf to kun findes i en trykt udgave, mens der til en tredje trykt tekst findes et manuskript, som er rettet og ændret af Marx selv. Dette manuskript er en af Marx foretaget oversættelse af det oprindelige

engelske manuskript, som findes i to forskellige udgaver. I dette tilfælde sammenlignes de to originale tekster med hinanden, for at beskrive forskellene (begge er forfattet af Marx). Der er afvigelser i de tre trykte tyske tekster, disse beskrives ligeledes. Desuden er der udarbejdet noter til historiske begivenheder omtalt i teksten. Der gives således et omfattende og nødvendigt grundlag for vurderingen.

Endelig findes en introduktion til hele bindet, hvor der kort skal gøres rede for den indbyrdes sammenhæng af bindets dokumenter og om muligt til andre MEGA-bind. Ved nyetableringen af MEGA i begyndelsen af 1990'erne fastlagdes det, at introduktionen skulle være på ca. 25 tryksider. De første bind, der udkom efter nyetableringen i slutningen af 1990'erne, holdt sig nogenlunde til dette sidetal, men i de senere år er omfanget af introduktionerne vokset betydeligt: i det foreliggende bind er den på ca. 100 sider. Det er en helt overflødig overdimensionering, der medfører, at indledningerne formentlig ikke bliver læst. Det gælder for adskillige af de senere års bind – det er altså ikke en specifik kritik af dette binds introduktion. Den er ligesom de andre informativ, men opfylder ikke en mission i forhold til teksten. Udgavens bind har som ovenfor anført en bestemt brugsfunktion: de skal erstatte originalerne og give et sikkert grundlag for på forskellige sprog at kunne udgive tekster på et sikkert grundlag. Da teksten her gengives på de oprindelige sprog (især tysk, engelsk og fransk), vil det minimere risikoen for fejloversættelser. Bindene danner ligeledes grundlaget for relevante diskussioner om forståelsesram-

men. Derfor har læserne brug for teksterne, teksthistorierne og de historiske noter til de enkelte tekster, men ikke en mere eller mindre autoritativ interpretation af teksterne. Ved nyorganiseringen efter 1990 var det en klar beslutning: den form for vurdering ikke skulle genopstå. Igen: det er ikke en kritik af dette specifikke binds introduktion; redaktøren har naturligvis en dybtgående indsigt i teksterne på baggrund af det udførte videnskabelige arbejde, men en vurdering ud fra vedkommendes egne præmisser er uanvendelig i en udgave, som skal kunne holde i mange årtier eller århundreder. Redaktionskommissionen har åbenbart fremmet denne udvikling, men det bør nu være dens opgave at føre introduktionerne tilbage til et rimeligt sidetal.

Det nærværende bind af MEGA dækker en periode på 42 måneder. Det er følgelig ret stort, faktisk er det det mest omfangsrige bind til dato. Det er bd. 56 i hele udgaven, og med næste bind, der skal udkomme i foråret 2010, er vi nået halvvejs i udgivelsen. I I. afd. er det det 18. bd. og lukker en mærkbar lakune: med dette bind foreligger materialerne vedr. I. Internationale fra 1864 til november 1871. Ærgerligt nok er bd. 23 ikke under udarbejdelse, så der må ventes endnu en del år inden alt trykt materiale fra Internationalens tid er fuldt tilgængeligt – udgivelsen af korrespondancen fra denne tid er påbegyndt, men der mangler endnu 9 bd. I alt publiceres her 156 tekster ikke kun af Marx og Engels, men også dokumenter der gengiver deres taler og oplæg og udgivelser, som de har medvirket ved. Endvidere er der protokollerne fra 168 møder i Internationalens Generalråd. I for-

bindelse med reorganiseringen blev det vedtaget, at de sidste ikke skulle genoptrykkes fuldstændigt, men det har vist sig, at en sammenfattende gengivelse ikke ville give den ønskede pladsbesparelse, så de findes også her i deres helhed.

Dette bind har en betydelig relevans for udviklingen for teori-udviklingen. I september 1867 udkom *Kapitalens* første bind, og Engels skrev efterfølgende en række anmeldelser, hvoraf syv er blevet genfundet. I alt skrev han 12, men nogle er åbenbart ikke trykt andre ikke fundet. Desuden udarbejdede han en indgående artikel om *Kapitalen* til det engelske tidsskrift *Fortnightly Review*, denne udkom dog ikke i samtiden. Der udkom en række yderligere anmeldelser i tyske aviser, mens det ikke lykkedes at få anmeldt værket i den engelske og franske presse. Redaktøren har desuden fundet adskillige samtidige tidsskriftsanmeldelser især af yngre tyske forskere og en enkelt i et fransk tidsskrift. Det ville være interessant at få undersøgt dette ekko f.eks. i en afhandling i *Marx-Engels-Jahrbuch*.

Derefter følger centrale tekster vedr. Internationalens virke, især beretningerne etc. til kongresserne 1868 og 1869, de første cirkulærer vedr. den fransk-tyske krig, Engels' "Notes on the War" om krigsforløbet, og bindet afsluttes med en række korte artikler, der stammer fra tiden umiddelbart før Pariserkommunens oprettelse. Det indeholder endvidere en række tillæg med betydning for Internationalens virke (herunder generalrådets protokoller) og artikler, som Marx havde medvirket ved eller havde bidraget til. Der er kun få hidtil ikke trykte tekster, men der er

dog f.eks. brugt for nyligt fundne, endnu ikke publicerede breve fra Marx til Collett Dobson Collett, som kaster nyt lys over visse sammenhænge. Der er altså også nyt at hente her. Samtidig viser det relevansen af at kunne inddrage korrespondancen i arbejdet med teksternes oprindelse og naturligvis vice versa. Fra bindets periode er små 1200 breve kendt; deraf udgør korrespondancen mellem Marx og Engels omkring 360 breve. De resterende 840 er langt fra alle sammen blevet udgivet. I øvrigt ophørte brevvekslingen mellem Marx og Engels i september 1870, da Engels flyttede til London. Deres korrespondance er den centrale kilde til samarbejdet mellem de to, en kilde der ikke erstattes af andet materiale. De to mødtes derefter dagligt. Man kan gå ud fra at, at de diskuterede alt, hvad der vedrørte deres politiske og personlige interesser. Marx foreslog således, at Engels skulle indgå i Generalrådets arbejde, hvilket blev effektueret fra oktober 1870. Engels overtog en række poster, bl.a. blev han korresponderende sekretær for Danmark. Det medførte imidlertid, at Marx som hidtil havde diskuteret Internationalens anliggender åbent i og med Generalrådets medlemmer, nu fremlagde færdige løsninger aftalt med Engels. En af følgerne af dette var, at nogle af Marx' tilhængere faldt fra, de så sig sat udenfor indflydelse og skønnede, at Engels' indflydelse på Marx var destruktiv for sammenholdet i Generalrådet. Medens Marx tidligere havde været en smidig forhandler, dikterede han nu, og det var de ikke til sinds at affinde sig med. Der findes belæg for denne vurdering, men om det virkelig var en gennemgående opfattelse

i Generalrådet, eller om Internationalens arbejdsmetoder fra 1871/1872 og frem ikke længere var tidssvarende, er nok en undersøgelse værd. Det er også muligt, at Engels, som den rige fabrikant han var, blev en for stor mundfuld at sluge for de arbejdere, der ellers var aktive i Generalrådet sammen med politiske emigranter fra forskellige lande.

Der fandt dog også udviklingssted, som næppe kan lægges Engels til last. I det foreliggende bind dokumenteres kun de første ansatser til den politiske modsætning med Marx og Bakunin som hovedpersoner. Konflikten tilspidsedes hurtigt og nåede sit højdepunkt på Internationales kongres i Haag 1872. Her præsenteres en kort skrivelse fra Generalrådet til Bakunisternes internationale sammenslutning (s. 105-109) med et omhyggeligt udarbejdet baggrundsmateriale (s. 1382-1395).

En af de nye tekster i bindet er en del af et manuskript, Engels udarbejdede om Irlands historie. Planen var omfattende, og Engels havde kastet sig ud i omfattende forundersøgelser (materiale som vil blive udg. i fjerde afd. bd. 20). Han afsluttede dog kun de to første kapitler, idet den fransk-tyske krig med sine umiddelbare politiske implikationer optog ham mere. Her udarbejdede han på baggrund af den militære sagkundskab, han havde erhvervet en lang serie artikler om krigens forløb og de politiske implikationer, den fik. Herunder skrev han en relevant analyse af den prøjsiske hær, som den havde udviklet sig siden Napoleonskrigene i århundredets begyndelse. Hæren var ikke mere en defensiv hær hvor soldaterne havde en kort aktiv tjenestetid og lang

tid i reserven, fordi den havde fået et nyt formål i den absolutistiske stat. Den skulle kunne bruges mod revolutionære tendenser i landets egen befolkning og som magtinstrument udadtil. På den baggrund var kun op mod ti procent af den mandlige befolkning indkaldt. Engels diskuterede implikationerne af dette militære system, som også kan have interesse i dag.

Det "irske spørgsmål" var af forskellige årsager af betydning i samtiden og hele familien Marx havde taget stilling for den irske sag: datteren Jenny skrev i samarbejde med sin far en længere artikelserie i et indflydelsesrigt fransk dagblad i februar – maj 1870 (1027–1051 med baggrundsmateriale s. 2227–2250). Marx udarbejdede selv forskellige udtalelser (s. 15–21, s. 22–32, s. 175–182), den sidste var dog egentlig et privat brev, som af modtageren blev udgivet i en belgisk avis, hvilket Marx beklagede. Den første udtalelse skulle danne grundlag for en beslutning i Generalrådet, men er kun overleveret som manuskript; det samme gælder for det efterfølgende foredragsmanuskript. Marx holdt sig meget tilbage i dette spørgsmål, måske fordi han håbede på at komme i forgrunden med *Kapitalen*, som var udkommet få måneder før. Alt i alt fik Irland dog i disse år en større betydning for Marx, hans vurdering var iflg. redaktøren, at Irland sammen med Polen fik en revolutionsstrategisk betydning. Den engelske arbejderklasse ville ikke kunne nå frem til en afklaring af sine opgaver medmindre Irland blev uafhængigt. Redaktøren knytter dem sammen under ét begreb: katolske offernationer; det vil dog kræve yderligere indgående undersøgelser

inden denne vurdering kan sandsynliggøres. Det zaristiske Rusland vurderedes af Marx og Engels som den reaktionære hovedkraft i Europa, de anså det for at være den væsentlige hæmsko for udviklingen og gik derfor ind for Polens uafhængighed; Irland var ganske vist også et katolsk land og irlenerne var et undertrykt folk, men irlernes betydning var en anden: det var deres rolle i det engelske moderland, der i Marx' og Engels' øjne var betydningsfuldt, de stod i vejen for de engelske arbejderes udvikling til en selvstændig revolutionær kraft.

På Internationalens kongresser i 1868 og 1869 vedtoges flere beslutninger, som fik betydning for den europæiske arbejderbevægelses udvikling i de kommende årtier. Med henblik på disse kongresser udarbejdede Marx grundige beretninger og beslutningsforslag. Kongressernes vedtagelser fik langvarig betydning for arbejderbevægelsens overordnede målsætning, på programmerne og de taktiske overvejelser fremhæver redaktøren. Marx forberedte adskillige andre dokumenter til Internationales Generalråd f.eks. om en massakre på strejkende belgiske arbejdere, om bygningsarbejderstrejken i Geneve og om arveretten. Marx lagde i disse år hovedvægten af sit arbejde i Internationalens Generalråd med det formål at udvikle den revolutionære bevægelse på længere sigt, og det var bestemt ikke uden betydning for arbejderbevægelsens udvikling.

Set fra i dag kan man naturligvis overveje, om det måske havde været mere relevant, at han havde videreført det teoretiske arbejde. Spekulationen er ganske vist futile, idet han klart har truffet sit valg – hans politiske virke

har også haft en væsentlig betydning; også her er det perspektivrigt at overveje, hvad han har ment med forskellige udsagn. Som tillæg i dette bind findes også det såkaldte "Hamann-Interview". Hamann var hovedkasserer i det lassalleanske metalarbejderforbund og henvendte sig til Marx om en samtale i 1867. Han offentliggjorde senere svarene på to spørgsmål, han havde stillet Marx: 1) skal fagforeninger overvejende være forbundet med et politisk parti for at kunne overleve, og 2) skal fagbevægelsen udvikle sin egen presse? Svarene er entydige i Hamanns gengivelse: Fagbevægelsen skulle absolut holde sig fra politiske partier, de måtte under ingen omstændigheder dominere fagbevægelsen, det var de faglige organisationer, som var skolerne for udviklingen til socialisme. På det andet spørgsmål var svaret ligeledes en klar tilkendegivelse af, at den faglige presse var en nødvendighed for bevægelsen; denne måtte selv eje fagpressen for at kunne diskutere de punkter, der var af interesse for den. Interviewet har været kendt længe, det var allerede før 1990 bestemt til at skulle optages i MEGA, og denne beslutning er nu realiseret. Der er imidlertid rigelige muligheder for modsatrettede interpretationer. Mindst lige så intrikate og lige så betydningsfulde som dem om de økonomiske teorier. Der er med dette bind fremlagt et godt grundlag for begge diskussioner. Det gælder generelt for alle de i bindet fremlagte dokumenter inklusive det tilhørende materiale i form af teksthistorier og kommentarer.

Gerd Callesen